

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20 жылдығына арналған
«КОНСТИТУЦИЯ: БІРЛІК, ТҰРАҚТЫЛЫҚ, ӨРКЕНДЕУ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

2015 жылғы 28-29 тамыз, Астана қаласы
I ТОМ

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
«КОНСТИТУЦИЯ: ЕДИНСТВО, СТАБИЛЬНОСТЬ, ПРОЦВЕТАНИЕ»,
посвященной 20-летию Конституции
Республики Казахстан

28-29 августа 2015 года, г. Астана
ТОМ I

MATERIALS
of the international scientific-practical conference
«CONSTITUTION: UNITY, STABILITY, PROSPERITY»,
devoted to the 20-th Anniversary of the Constitution
of the Republic of Kazakhstan

August 28-29, 2015, Astana
VOLUME I

Редакциялық алқа:

В.А. Малиновский, Ә.А. Темірбеков, В.А. Калужный,
Б.М. Нұрмұханов, З.Т. Шәріпова, С.М. Аханова.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20 жылдығына арналған «Конституция: бірлік, тұрақтылық, өркендеу» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы (2015 ж. 28-29 тамыз) /Жалпы редакциясын басқарғандар: И.И. Рогов, А.О. Шәкіров, Е.Б. Сыдықов. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еурасия ұлттық университеті, 2015. – 493 б.

Сборник материалов международной научно-практической конференции «Конституция: единство, стабильность, процветание», посвященной 20-летию Конституции Республики Казахстан (28-29 августа 2015 г.) /Под общ. ред. И.И. Рогова, А.О. Шакирова, Е.Б. Сыдыкова. – Астана: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2015. – 493 с.

Collected materials of international scientific-practical conference: «Constitution: unity, stability, prosperity», devoted to the 20-th Anniversary of the Constitution of the Republic of Kazakhstan (August 28-29, 2015) /Under the editorship of I.I. Rogov, A.O. Shakirov, E.B. Sydykov. – Astana: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2015. – 493 p.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20 жылдығына арналған «Конституция: бірлік, тұрақтылық, өркендеу» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағына Қазақстанның мемлекеттік органдарының, бірқатар шет мемлекеттердің конституциялық бақылау органдары басшыларының, омбудсмендерінің, конституциялық соттардың және өзге де ұқсас органдар судьяларының, беделді халықаралық ұйымдар өкілдерінің, отандық және шетелдік танымал заңгер-ғалымдардың құттықтаулары мен баяндамалары енгізілді. Жинақ заңгер-мамандарға және кең қауымға арналған. Барлық материалдар авторлардың баяндауында жарияланды.

В Сборник материалов международной научно-практической конференции «Конституция: единство, стабильность, процветание», посвященной 20-летию Конституции Республики Казахстан, включены приветствия и доклады руководителей государственных органов Казахстана, органов конституционного контроля, омбудсменов, судей конституционных судов и иных аналогичных органов ряда зарубежных стран, представителей авторитетных международных организаций, видных отечественных и зарубежных ученых-правоведов. Сборник рассчитан на специалистов-юристов и широкий круг общественности. Все материалы опубликованы в изложении авторов.

In the collected materials of international scientific-practical conference: «Constitution: unity, stability, prosperity», devoted to the 20-th Anniversary of the Constitution of the Republic of Kazakhstan include the greetings and reports of leadership of state bodies of Kazakhstan, bodies of the constitutional control, ombudsmen, judges of the constitutional courts and correspondent bodies of the number of foreign countries, eminent home and foreign scientists. The collected materials are designed for experts – lawyers and broad sections of the general public. All the materials are published in the exposition of the authors.

Р.Г. НУРМАГАМБЕТОВ - Этапы становления конституционного регулирования: к историко-правовому анализу вопроса (с начала с XVII – по начало XX века).....	437
Т.Е. САРСЕНБАЕВ - Роль и место следственного судьи в обеспечении прав и законных интересов человека в уголовном судопроизводстве.....	445
М.А. ШАКЕНОВ - О нормативном и казуальном толковании.....	448
А.Т. АЯФОВ - Қазақстанның конституциялық даму кезеңдері	451
С.А. ДЁМИН - Республика Казахстан в условиях ЕАЭС: вопросы конституционно-правового регулирования.....	454
Д.М. ЖАНГУТТИНОВА - Конституционно-правовые основы отправления правосудия в Казахстане.....	461
Е. МАЛҒАЖЫҰЛЫ - Біз ата дінін ардақтап, Ата заңын қадірлеген халықпыз.....	463
А.Б. НУРМАГАМБЕТОВА - Налоговый кодекс как основное звено в системе налогового законодательства.....	465
Р.З. ОМАРОВА - Вопросы совершенствования законодательства в области национальной экологической политики Республики Казахстан.....	468
А.Н. ПИРЗАДАЕВ – Жымқыру затының белгілері.....	470
А.К. СПАНОВ - Қазақстан Республикасының Конституциясы елдің тірегі.....	477
Д.Д. СУЛЕЙМЕНОВА - Некоторые вопросы необходимости формирования и развития медицинского права в Республике Казахстан.....	479
Ж.Р. ТЕМІРБЕКОВ - Конституция – құқықтық мемлекеттің тірегі ретінде.....	482

Ж.Р. ТЕМІРБЕКОВ
КазГЮУ Университеті
Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының
оқытушысы, докторант Ph.D.

КОНСТИТУЦИЯ – ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ТІРЕГІ РЕТІНДЕ

Заң үстемдігі

Бүгінгі күнде адам құқығы мен бостандықтары бүкіл әлем жұртшылығының назарын өзіне аударуда. Адам құқығы мен бостандығы жайлы өзге мемлекеттердің ұстанымы әр түрлі болғанымен халықаралық құқық ізгілендіріліп, барлық мемлекеттер құқыққа оң көзбен қарап, адам құқығы мен бостандықтарына ерекше мән берілуде. Әлем елдері құқықтарын халықаралық құқық стандарттарына сәйкестендіруді жүзеге асыруды, әлеуметтік-экономикалық даму барысында адам құқығы мен бостандықтарына мән беруді бірінші орынға қойып отыр³⁶³.

Қазіргі күні дүние жүзінде, тұтастай алғанда Батыс пен Шығыстағы әлеуметтік, саяси, экономикалық өзгерістер адам құқығын қорғауда арнайы пікірталас тудыратын жағдайға әкеліп отырғанын көреміз. Адам құқығын еркін дамыту үшін қоғамдағы мемлекет адамның ішкі дүниесі мен табиғи еркіндігіне сәйкес құқықтық заңдарды қабылдауы тиіс.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыру үшін еліміздің ішкі жағдайын ғана емес, сонымен қатар сыртқы жағдайларын да жан-жақты қарастыру қажет. Құқықтық мемлекет халықаралық құқықтың қағидаларын айналып өте алмайды. Міне, осыдан ішкі заңдардың қалыптары мен халықаралық құқық қағидаларының ара қатынасы мәселесі туады. Құқықтық мемлекеттің басты белгісі бұл – заңның үстемдігі. Мұнда ең алдымен, бүкіл әлемдік мәселелермен байланысты халықаралық құқықтық талаптардың іс жүзіндегі заңдық айқындамасын анықтап алуымыз қажет³⁶⁴.

Халықаралық құқықтық қалыптары мемлекеттің ішкі заңдарынан басым тұра ма? Әрине, қарастырып отырған жүйелердің өздеріне тән ерекшеліктері болғанымен, халықаралық және мемлекеттің ішкі құқықтарының ортақ қайнар көзі келісім шарттарды, құқықтық әдет-ғұрыптарды қамтиды. Осы екі жүйеге ортақ нәрсе – ол бостандық, теңдік, әділеттілік, ізгілік сияқты құндылықтарға бет алу болып табылады. Заңның ең басты мүддесі – осы құндылықтарды қорғау екенін білеміз.

Қоғамдағы құқықтың даму моделі әр халықтың сол құқықтың мазмұнын түсінуі, қабылдауына байланысты болады. Жетілген конституциялық құқық түрі ретінде өз азаматтарына сол уақыт кезеңіне сәйкес құқық пен бостандықтың ең жоғары еркіндігін беруі болып табылады³⁶⁵.

³⁶³ Қараңыз: Абайдельдинов Е.М. Права человека в РК: соотношение международного и национального законодательства // Научные труды «Әділет», 2003. №1.

³⁶⁴ Уразымбетов Т.Е. // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. 2013. №1. 101-102 беттер.

³⁶⁵ Қараңыз: Еділ Қ. // Әділ сот, 2013. №1. 50-51 беттер.

Конституция және құқықтық мемлекет

Қазақстан мемлекеті құқықтық мемлекет құру жолына бірден түскен жоқ, ұзақ тарихы бар үлкен ұлы далада құқықтық мемлекет құру оңайға соққан жоқ. Кез келген ел үшін құқықтық мемлекет құрудың негізгі шарты – ол елдің Ата заңы болу керек. Қазақстан Республикасының Конституциясының қалыптасуы бірнеше тарихи, күрделі, өтпелі кезеңдерді қамтиды. Сондықтан, Қазақстан Республикасының Конституциясының негізгі даму кезеңдері мен ерекшеліктерін қарап өтейік.

1995 жылы қабылданған Конституцияның ерекшелігі – Қазақстан Республикасы Президенттік Республика болып қалыптасуында. Конституцияда заң шығарушы билік Парламенттің құзырында, ал атқарушы билікті Үкіметтің жүзеге асыруы және оның басшысы ретінде Президенттің болуы. Үкімет Парламент алдында емес, Президент алдында есеп береді және Үкімет мүшелерін Президент өз қалауы бойынша қызметке тағайындайды және босатады. Сот билігі конституцияға сәйкес үш деңгейге бөлінеді: Жоғарғы сот, облыстық соттар және оған теңестірілген соттар, аудандық, қалалық соттар.

Конституциямыздың кіріспе бөлімінде: «Біз ортақ тарихи тағдыр біріккен Қазақстан халқы байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып, өзімізді еркіндік, теңдік және татулық мұрағтарына берілген бейбітшілік азаматтық қоғам деп ұғына отырып, дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орын алуды тілей отырып, қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы жоғары жауапкершілігімізді сезіне отырып егемендік құқығымызды негізге ала отырып, осы Конституцияны қабылдаймыз» делінген³⁶⁶.

Ортақ тарихи тағдыр біріккен Қазақстан халқы деп мұнда еліміздің күрделі өтпелі кезеңдерден өткендігін және құқықтық мемлекет ретінде бірден қалыптаспағанын, сондай-ақ мәтінде қазақ халқы деп емес, Қазақстан халқы деп берілуі елімізде ұлтаралық теңдіктің айрықша нысаны орнағандығын байқауға болады. Сан ғасырлар бойы еліміз тәуелсіздігі үшін күрескен тек қана қазақ халқы ғана емес сонымен қатар әр түрлі ұл өкілдерінің сол қиыншылықты бірге көргендігін ескеруіміз керек.

Заңгер-ғалым С.Ф. Ударцевтың пайымдауынша, «құқықтық мемлекетті құру – ең алдымен жетілген құқықтық мәдениетті, қоғамның құқықтық және инабаттылық тәрбиесін қалыптастыру»³⁶⁷.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-ші бабында Қазақстан өзін демократиялы, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптастырады, оның ең қымбат қазынасы адам, адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары делінген³⁶⁸. Осы жерде соңғы сөйлемді негізге ала отырып, Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет құру жолында негізгі қадамдар жасады деп тұжырымдауға болады.

Құқықтық мемлекеттің маңызды факторларының бірі – заң талаптарын орындауға барлық мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдардың бірдей міндеттілігі. Заңдар, ең алдымен мемлекеттен, оның органдарынан бастау алады. Сондықтан, мемлекеттің өзі заң талабын орындауға бірінші кезекте міндеттенеді. Барлық жағдайда да заңдардың орындалуы мемлекетке, оның орындарына келіп

³⁶⁶ Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995).

³⁶⁷ Ударцев С.Ф. Правовое государство: смысловые грани доктрины (из истории философии права) // Научные труды «Әділет», 2001. №1. С. 33.

³⁶⁸ Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995).

тіреледі. Мемлекеттік органдар не оның жүзеге асырылуын қадағалайды, не ол заңдарды өздері қолданады, не олар заңдардың орындалуы мемлекетке, оның органдарына келіп тіреледі. Мысалы, С.К. Амандыкованың ойы бойынша, конституция, заңдар, соттар және қоғамдық-саяси ұйымдар оларды жалпыгумандық және жалпыадамзаттық құндылықтармен толтыру нәтижесінде ғана конституционализмнің негізін құрайды³⁶⁹.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің бұрынғы мүшесі А.К. Котовтың айтуынша Қазақстан әрқашан ел болды, алайда коммунистік партиялық мемлекет құлағаннан кейін тәуелсіз мемлекет болып, халық өмірінің әлеуметтік-экономикалық және қазақ жерінде өзінің барлық азаматтарының құқығы мен бостандығын қорғауға және қамтамасыз етуге қабілетті мемлекет ретінде дербес даму қажеттілігіне тап болды³⁷⁰.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде құқық реформасының маңыздылығы мен күрделілігі экономикалық реформамен тең сәндігін атап, құқықтық мемлекет құруды мемлекеттің өзінен бастау керек деп көрсетті³⁷¹.

Қорытындылай келгенде құқықтық мемлекет белгілеріне сай еліміздегі саяси тұрақтылық, құқықтық реформалардың жедел яғни қарқынды жүруі, қолданылып жүрген заңнамалардың біркелкі орындалуы мен сапалы нысанға ие болуы еліміздің негізгі заңының қызметінің нәтижесі деп ойлаймыз. Мемлекетіміздің дамуы, өркендеуі, дүние жүзі мемлекеттерінің алдыңғы қатарында болуы және құқықтық мемлекет құру үшін құқықтық білімді, тәрбиені жүзеге асыруды биік деңгейге қою қажет.

Біздің ойымызша, заман талабына сай келетін құқықтық сауаттылық, жоғары құқықтық мәдениет пен құқықтық сана және сапалы Конституция – құқықтық мемлекетті орнықтырудың алғышарты болып табылады.

³⁶⁹ Қараңыз: Амандыкова С.К. Становление доктрины конституционализма в Казахстане. – Караганда, 2002. – С. 7.

³⁷⁰ Қараңыз: Котов А.К. Конституционное становление Казахстана как нового независимого государства // Научные труды «Әділет», 1997. №1.

³⁷¹ Қараңыз: Назарбаев Н.А. Законопослушание и правопорядок – основа нашей Стабильности // Казахстанская правда, 30 март 2002.